

بهمنشکر پابلیکاسیون

طاعون و افول تمدن اسلامی

وشتة

مایکل راترز دالس

ترجمه

دکتر قربان بهزادیان نژاد

تهران، ۱۳۹۵

بهمنشکر پابلیکاسیون

طاعون و افول تمدن اسلامی

تألیف: مایکل والترز دالس
ترجمه: دکتر قربان بهزادیان نژاد
ناشر: پژوهشکده تاریخ اسلام
مدیر نشر: خلیل قویدل
چاپ اول: ۱۳۹۵
شمارگان، ۱۰۰۰
چاپ و صحافی: چاپ تقویم
ردیف انتشار: ۵۵
۲۷۰۰۰ تومان

کتاب حقوق برای پژوهشکده تاریخ اسلام محفوظ است

خیابان ولیعهد، خانات شهید عباسپور، خیابان رستگاران، شهر روز شرقی، شماره ۹

تلفن: ۸۸۶۷۸۶۱۰۳ نمایر: ۸۸۶۷۸۶۰

web: www.pla.ir

دالس، مایکل والترز، ۱۹۴۲ - ۱۹۸۹ م. Dols, Michael Walters	سرشناسه:
طاعون و افول تمدن اسلامی / نوشته مایکل والترز دالس؛ ترجمه قربان بهزادیان نژاد	عنوان و نام پدیدآور:
تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام، ۱۳۹۵	مشخصات نشر:
۳۴۹ ص: مصور، نقشه، جد	مشخصات ظاهری:
978-600-7398-27-2	شابک:
فیبا	وضعیت فهرست نویسی:
The Black Death in the Middle East, 1977.	یادداشت:
کتابنامه: ص. [۴۰۹] - ۴۳۳.	یادداشت:
مرگ سیاه — کشورهای اسلامی	موضوع:
طاعون — کشورهای اسلامی	موضوع:
بیماری ها و تاریخ	موضوع:
پزشکی قرون وسطا	موضوع:
کشورهای اسلامی — اوضاع اجتماعی	موضوع:
کشورهای اسلامی — اوضاع اقتصادی	موضوع:
بهزادیان نژاد، قربان، ۱۳۳۴ - مترجم	شناسه افزوده:
RC۱۷۹/ک۵۵۲ ۱۳۹۵	رده بندی کنگره:
۶۱۶/۹۲۳۲۰۰۹۵۶	رده بندی دیویی:
۴۲۱۷۹۴۱	شماره کتابشناسی ملی:

سخن اول

تاریخ هر امت و جامعه‌ای بیانگر فرهنگ و تمدن آن است. به همین دلیل، علم تاریخ در میان علوم، جایگاهی ویژه یافته است. جامعه اسلام به عنوان یک امت جهانی، دارای چهارده قرن سابقه تاریخی با ابعاد و عناصری روشن و قابل اهمیت است. اهمیت این پیشینه تاریخی و ابعاد گوناگون آن، مانند فرهنگ، تمدن، علوم، اخلاق، فلسفه و هنر و نقش بی‌بدیل آن در تمدن جهان معاصر، تلاش گسترده دانشگاه‌ها و دانشمندان غربی را نیز بر راه تحقیق و مطالعه این تاریخ عظیم برانگیخته است؛ تا بدان پایه که معتبرترین منابع و اطلاعات روشنی در حوزه‌های گوناگون تاریخ اسلام را در مراکز علمی غرب می‌توان سراغ گرفت.

به رغم توجه ویژه پژوهشگاه‌های دنیای غرب به اسلام، به علت ناتوانی ذاتی آنها از شناخت اسلام ناب و حقیقی - به دلیل عدم دسترسی مستقیم و به دور از تحریف به منابع اصلی، و لاجرم اطلاع محدود پژوهشگران از زمینه‌ها و پس‌زمینه‌های یک تحقیق علمی جامع، آغاز حرکتی اساسی و همه‌جانبه از سوی دانشمندان اسلامی به منظور تصحیح و تکمیل تلاش‌های گذشته ضروری است. اگر این حرکت، گسترده، غنی و متکی بر پیشرفته‌ترین روش‌های پژوهشی آغاز شود، بی‌شک تغییرات بنیادی در مسیر این گونه مطالعات در پژوهشگاه‌های مهم دنیا در زمینه تاریخ اسلام و مسائل مختلف آن دور از دسترس نخواهد بود.

هدف اساسی از تأسیس پژوهشکده تاریخ اسلام - که هم اکنون در آغاز راه است - گام زدن در راه تحقق این آرمان می‌باشد. این پژوهشکده با همت و پیگیری استادان ارزشمند تاریخ اسلام و

رشته‌های پیوسته به آن، آغاز به کار کرده و برای نیل به اهداف مقدس خود، آماده همکاری با همه کسانی است که به این اهداف ایمان دارند. از این رو، پاسخگویی به هزاران پرسش را که در خلال مطالعه ۱۴ قرن تاریخ اسلام مورد توجه خواننده و به خصوص پژوهشگران قرار می‌گیرد، وجهه همت خود قرار داده است. تحقق این مهم با روش‌های گوناگون دنبال می‌شود، که نشر آثار پژوهشی استادان و کارشناسان - به صورت تألیف و یا ترجمه - مانند اثر حاضر، از جمله آنهاست. البته برنامه‌هایی همچون تشکیل کارگاه‌های تخصصی، نشست‌های علمی تخصصی و حمایت از پروژه‌های پژوهشی مورد نیاز، نیز برای تحقق هدف یاد شده در حال پیگیری و اجراست که ضرورت دار کیفیت و کمیت آنها افزایش یابد.

این مرکز، هم‌اکنون با شش گروه علمی و زیر نظر شورای علمی فعالیت می‌کند، که ان شاء الله به زودی تعداد آنها به دو برابر افزایش خواهد یافت. از جمله اقدامات کم سابقه پژوهشکده، تأسیس دانشنامه جغرافیای تاریخی جهان اسلام است که به زودی اولین مجلد آن عرضه خواهد شد. این دانشنامه با ریاست علمی استادان در هفت گروه علمی مشغول فعالیت است و هزاران مدخل را - تاکنون - همراه با منابع اصلی آن در پایگاه اینترنتی عرضه کرده است تا دسترسی محققان به منابع را آسان کند.

پژوهشکده تاریخ اسلام به وسیله پایگاه اینترنتی خود با همه پژوهشگران و علاقه‌مندان به مطالعه در سراسر جهان پیوند برقرار می‌کند. این پایگاه، علاوه بر انعکاس همه فعالیت‌های این مرکز علمی، بازتاب‌دهنده فعالیت‌های علمی انجام شده توسط مراکز و اشخاص دیگر در این رشته است. با فعال شدن پایگاه مزبور، دسترسی پژوهندگان به مرکزی جامع و به‌جانبه، که انعکاس‌دهنده همه آثار موجود در زمینه تاریخ اسلام باشد، میسر خواهد شد.

علاوه بر آن، هم‌اکنون کتابخانه تخصصی (حقیقی و مجازی) فعال است که به تدریج فعال‌تر خواهد شد. از خداوند بزرگ، برای این تلاش و همه تلاشگران در راه حقیقت، آرزوی موفقیت می‌کنم.

سیدهادی خامنه‌ای

رئیس پژوهشکده تاریخ اسلام

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه مترجم
۱۹	پیشگفتار
۲۴	اختصارات
۲۸	فهرست نقشه‌ها
۲۹	فصل اول: مقدمه
۳۷	فصل دوم: طاعون در خاورمیانه
۳۷	الف: تاریخ طاعون قبل از مرگ سیاه
۴۹	ب: انتقال مرگ سیاه: تبارشناسی و انتشار جغرافیایی
۴۹	۱. منشأ
۵۲	۲. انتقال
۷۱	فصل سوم: ماهیت طاعون
۷۱	الف: بیماری‌شناسی پزشکی مدرن
۷۶	ب: موارد مشاهده طاعون در دوره میانه
۸۳	فصل چهارم: تفاسیر مسلمانان دوره میانه از طاعون

۸۳	الف: تفسیرهای پزشکی
۸۳	۱. سببشناسی
۹۳	۲. پیشگیری
۹۸	۳. درمان
۱۰۲	ب. تفسیر دینی
۱۱۱	ج. باورها و اعمال سحر آمیز
۱۲۷	فصل پنجم: اثرهای جمعیت‌شناختی طاعون در مصر و سوریه
۱۲۷	الف. وضعیت سیاسی و اجتماعی
۱۳۷	ب. کاهش جمعیت روستایی
۱۴۹	ج. کاهش - سبب شه -
۱۵۹	د. مورد - ص: لثا - ممله ک
۱۶۴	هـ. تلفات عموم - ت سیاه
۱۶۵	۱. تاریخ جمعیت در حرریانه
۱۷۱	۲. تخمین تلفات همه‌گیری طاعون در ۳۰۳/۸ - ۱۴۲۹ - ۱۴۳۰
۱۷۸	۳. برآوردهای نوین در دوره میانه تلفات ناشی از مرگ سیاه
۱۸۶	و. ماهیت خودکننده و دوره‌ای طاعون
۱۹۲	ز. سایر عوامل محدودکننده رشد جمعیت
۱۹۵	فصل ششم: رفتار جامعه شهری در مرگ سیاه
۲۱۱	فصل هفتم: پیامدهای اقتصادی مرگ سیاه
۲۱۲	الف. قیمت‌ها
۲۱۲	۱. قیمت کالاهای پزشکی
۲۱۴	۲. مواد غذایی اصلی
۲۱۵	۳. فرآورده‌های صنعتی ضروری
۲۱۷	۴. وسایل لوکس

۲۲۰	ب. کارگران
۲۲۳	ث. زمین
۲۲۸	د. بازرگانی
۲۳۱	فصل هشتم: نتیجه گیری
۲۴۷	ضمائم
۲۴۷	ضمیمه یک
۲۵۸	ضمیمه ۲
۲۶۳	ضمیمه سه
۲۷۷	پانویس ها
۲۷۷	فصل اول
۲۸۳	فصل دوم
۳۱۴	فصل سوم
۳۲۰	فصل چهارم
۳۴۲	فصل پنجم
۳۷۶	فصل ششم
۳۸۲	فصل هفتم
۳۹۰	فصل هشتم
۳۹۹	ضمیمه یک
۴۰۱	ضمیمه دو
۴۰۲	ضمیمه سه
۴۰۹	کتابشناسی
۴۳۵	نمایه

مقدمه مترجم

زادروز پزشکی را شاید به شکل مادی بتوان با دور شدن انسان از اصل خویش در هنگام رانده شدن از بهشت یکی دانست. به عبارت دیگر، آن هنگام که انسان با از دست دادن یا به چنگ آوردن چیزی آرامش درونی اش به هم خورد، بیماری به معنای فاصله گرفتن از تعادل قوا در معنای جالینوسی و بقراضی بر سرش آمد و او را به جستجوی بازگشت به طبیعت آرام (تعادل) به تکاپو انداخت و بدین سان پزشکی شکل گرفت. تکاپویی در جستجوی یافتن راههایی برای سلامت در کنار دیگر کدو کاوها که به زندگی انسان، معنا می بخشید؛ و او را در جدال دایم با طبیعت قرار می داد. حال که سویه های مختلف و ابعاد متفاوتی داشت. از یک سو، رام سازی طبیعت اعم از حیوانات، سخر زمین و دریاها همه زیبایی ها و طغیان ها و هر آنچه در آنها هست؛ از دیگر سو، تکاپو در طبیعت به منظور بهسازی و بهبود زندگی؛ و بالاخره شناخت و بهره مندی از قوانین طبیعت و انتقال آنها به همنوعان و نسل های آتی.

در این مصاف دشوار و بی پایان، انسان فکور، نیاز به همکاری و همراهی همنوع خود را بیش از پیش احساس نمود؛ و دسته ها و گروه هایی شکل داد و کم کم گروهی زیستن را تجربه کرد. بدین سان روستائینی و شهرنشینی یا به عبارت دیگر مدنیت (شهری شدن) را پیشه ساخت. پدیده ای که تدریجی و آهسته و مبتنی بر فطرت و عقل به وجود آمد. اگرچه این رخداد بزرگ، انسان را از جهاتی قدرتمند می ساخت؛ لیکن او را به آسیب ها و آسیب پذیری های جدیدی حساس نمود. آسیب هایی که ناشی از همین پدیده یکجانشینی

و گروهی زیستن است که دهها (و شاید صدها) نیاز و ضرورت جدید خلق کرد: نیاز به آب، داد و ستد، تعامل بیشتر با دیگر انسان‌ها و حیوانات اهلی، انباشت مواد خوراکی، سازمان‌های اجتماعی و ...

در این مسیر برهم زنده‌های نظم مدنی و یا ویرانگرهای آن نیز رخ نمودند و همپای رشد و بالندگی زیست مدنی آنها نیز گسترده و فراگیر شدند. همانها که در تاریخ تمدن از دیرباز به خوبی شناخته شده‌اند و درباره آنها فراوان بحث شده است: بلایای طبیعی همچون سیل، زلزله، طوفان و ...؛ مصایب ساخت دست انسان مانند جنگ‌ها، شورش‌ها، غارتگری‌ها و ...؛ بالاخره بیماری‌ها و قحطی‌ها. مصائب و مشکلاتی که ابن‌خلدون درباره آنها عالمانه سخن گفته است. به هر حال، هر یک از این آسیب‌رسان‌های تمدنی، ویژگی خاص خود را دارند، لکن مشخصه مشترک تمامی آنان تخریب، ویرانگری و ضربه شدید به دستاوردهای انسانی است که به تدریج شکل گرفته‌اند و به یک‌باره از بین می‌روند و یا آسیب شدید به آنها وارد می‌آید؛ و در این میان بیماری‌ها با چنین ویژگی درخور تأمل بسیار است. چرا که میان هزاران بیماری (با علت معلوم و ناشناخته) که در طول تاریخ همواره انسان و حیوانات را مبتلا ساخته‌اند، معدودی چنین قابلیت و توان خارق‌العاده‌ای داشته‌اند: طاعون، آبله، تب، تیفوس، مالاریا، وبا و ... بیماری‌هایی که سبب‌شناسی (اتیولوژی)، قدرت بیماری‌زایی (وب‌ولانس)، میزبان‌های اصلی و واسطه یا حامل‌ها (ناقلان)، مخزن بیماری، راه ورود، انتشار و شیوه درمان متفاوتی دارند لیکن یک ویژگی منحصر به فرد و مشترک در آنها وجود دارد: جنس اجتماعی یا گروهی داشتن این بیماری‌ها. در توضیح این ویژگی می‌توان گفت این بیماری‌ها عفون هستند؛ برخی از آنها ویروسی (آبله)، بعضی باکتریایی (طاعون، وبا، تیفوس) و یا انگلی (له‌شیا) می‌باشند؛ و دیگر اینکه همه گیر (اپیدمیک)‌اند.

به سخن دیگر، این بیماری‌ها تقریباً از قدیم‌ترین ایام همراه انسان بوده‌اند و به نظر می‌رسد در زمانی که اجتماعات انسانی شکل نگرفته بود، چندان نمود و بروزی نداشتند و افراد را به صورت فردی (تک‌گیر یا اندمیک) مبتلا می‌ساختند و از هنگامی که توانستند به جوامع انسانی که گروهی زندگی می‌نمودند وارد شوند و افراد را درگیر نمایند (همه‌گیری) اهمیت صد چندان یافتند. از این رو، همه‌گیری‌ها و جهان‌گیری (پاندمی)‌ها

موضوع مطالعات گوناگون تاریخی، اجتماعی، ادبی و ... گردید. بنابراین، اگر این بیماری‌ها و از جمله مهم‌ترین آنها طاعون در اکثر نوشته‌های پزشکی، تاریخی و غیر آن همراه با تمدن‌ها به بحث گذاشته می‌شوند، به‌خاطر همین ویژگی ذاتی آنهاست. از این‌رو موضوع کتاب حاضر، مطالعه طاعون در خاورمیانه در دوره میانه می‌باشد و با چنین رویکردی به نگارش درآمده است. خاورمیانه منطقه‌ای است که در آن دوران مهد و مرکز تمدن درخشان اسلامی و چهارراه ارتباطی تمدن‌ها و اقوام گوناگون بوده است. این کتاب که در هشت فصل به سبکی تنظیم گردیده که بی‌نیاز از هر نوع توضیح اضافی است لیکن اشاره کوتاه به برخی از مسایل برای تأکید بیشتر، خالی از لطف نیست از جمله:

۱. عامل به‌وجود آوردن طاعون یرسینیا پستیس می‌باشد. باکتری باسیلی شکلی که افزون بر گونه پستیس، در عضو دیگر خانواده یعنی یرسینیا پسودوتوبرکولوزیس و یرسینیا آنتروکولیتیکا نیز در پزشکی خاص اهمیت هستند. این دو ارگانیزم، بیماری‌های دیگری ایجاد می‌کنند که سبب طاعون، اهمیت چندانی ندارند. محققان مختلف مطالعات گسترده‌ای درباره ویروس‌ها و باکتری‌ها از است‌شناختی یرسینیا پستیس انجام داده‌اند؛ و مشخص نموده‌اند که این ارگانیزم سبب پید دارد که عامل اصلی بیماری‌زایی آن است. پلاسمیدها یا DNA خود تکثیرشونده‌ای که در دو عضو دیگر این خانواده حضور ندارند. پلاسمیدها عناصری هستند که امکان جابجایی و انتقال از یک ارگانیزم به سایر باکتری‌ها را دارند. از این‌رو، نگرانی‌هایی درباره انتقال این پلاسمیدها به دیگر ارگانیزم‌ها (درون خانواده و در خارج آن) به چشم می‌خورد. نکته قابل توجه دیگری که در خصوص این بیماری و باکتری مورد آید گفته شود اینکه برخلاف ارگانیزم‌هایی مانند ویروس عامل آبله که تنها یک میزبان داشت و شرایط برای حذف آن با برنامه‌های جامع امکانپذیر گردید، یرسینیا میزبان‌های مختلفی دارد و انسان در این مسیر میزبان تصادفی باکتری می‌باشد. از این‌رو امکان ریشه‌کشی و پاکسازی جهان از وجود این باکتری وجود ندارد؛ و تاکنون ادعایی نیز برای چنین کاری صورت نگرفته است.

افزون بر اینها طبق بررسی که استاد بالتازار اولین رئیس انستیتو پاستور ایران و محقق برجسته باکتری‌شناسی انجام داده است، ارگانیزم می‌تواند سال‌ها (حدود ۲۰ سال) به

صورت غیرفعال در محیط زنده و غیرفعال باقی بماند و در شرایط و تحت تأثیر عوامل ناشناخته، فعال گردد و بیماری به وجود آورد. به نظر می‌رسد جامعه جهانی در عصر حاضر با توجه به گستره ارتباطات و سادگی حمل و نقل آمادگی مقابله با این بیماری را نداشته باشد.

برای روشن شدن این ادعا، یادآور می‌شوم که در سال ۱۹۹۴ و ۵۰ سال پس از آنکه بیماری، درمان آنتی‌بیوتیکی بسیار مؤثری داشت، در سورات هند، باکتری تعداد محدودی را مبتلا ساخت. شیوع بیماری نظم درونی هندوستان و انسجام ظاهری نهادهای بهداشتی جهانی از قبیل WHO را به هم ریخت و شاید از اینها مهم‌تر ایجاد پریشانی بود که در عرصه افکار عمومی جهان پدید آورد، و عملاً اثبات نمود که انسان با همه دستاوردهایی که به دست آورده است توانایی و کارآمدی برای مقابله بحران‌ها، بزرگ‌تر از جمله همه‌گیری یا جهان‌گیری طاعون را ندارد.

۲. حدیث مشهور «لن یبق الدین الا مع العلم بالادیان و علم الابدان» (صرف‌نظر از بحث‌هایی که درباره درستی انتساب آن در نین تفاسیری که درباره آن ارایه شده است) و سایر احادیث به ایجاد رابطه تنگاتنگ ولی طیف گونه‌ای بین عرصه‌های مختلف پزشکی و نهاد دین انجامیده است. رابطه‌ای که در یک سوی آن طاعون قرار دارد که حداقل دو حدیث مستقل که یکی منع ورود و خروج به منطقه‌ای که به طاعون مبتلا است و دیگری که کشته‌شدگان ناشی از طاعون را شهادت قلمداد کرده است از پیامبر (ص) درباره آن نقل گردیده است؛ و درهم تنیدگی بیمارستان‌های گسترده‌ای از پزشکی، فقه و کلام را برای رویارویی آن به وجود آورده است؛ و در سطح دیگر اداره بیمارستان‌ها است که به نظر می‌رسد درباره آن نوعی سکوت حدیثی دیده می‌شود و همین امر باعث شده که بیمارستان‌ها تا حدی در جهان اسلام در طول تاریخ به شیوه رفی (سکولار) اداره گردند. این دو نمونه در دو انتهای طیف گسترده‌ای هستند که در میانه آنها با استفاده از آموزه‌های قرآن و روایات وسیعی که از پیامبر (ص)، امامان (ع) و صحابه نقل شده است، گفتمان‌های پزشکی شکل گرفته‌اند. این احادیث آنقدر دامنه گسترده‌ای دارند که بخش زیادی از کتاب‌های حدیثی شیعه مانند اصول کافی و بحارالانوار و یا سنن همچون بخاری و صحیح مسلم را اشغال کرده‌اند. به هر حال دوسویی که هر

یک ویژگی‌ها و شرایط خاصی دارند. مثلاً طاعون چنانکه گفته شد نمونه‌ای از یک بیماری همه گیر است. بیماری که ماهیت اجتماعی دارد و بسیاری از اقدامات درمانی و پیشگیری آن به فعالیت‌های جمعی و کارهای به‌سازانه، متکی است. افکار عمومی و رویکرد آحاد جامعه درباره سرشت و عاقبت آن بسیار تعیین کننده و تأثیرگذار است و از این رو، محدثان، مفسران و متکلمان با استناد به دو حدیث پیش گفت و استفاده تکمیلی از آیات و روایات دیگر به توجیهات و تبیین‌های دینی اهتمام ورزیده‌اند. برخی از اینان با برداشت‌ها و تفسیرهای خود راه را برای ابراز نظریه‌های علمی، تجربی پزشکان تنگ ساخته‌اند؛ و به نظر می‌رسد شرایط را برای افراط گرایی‌های چو برگزاری نماز طاعون و یا روی آوردن مردم عادی به جادو، طلسم و ... فراهم آورده‌اند. نیز تواندیشانی به تبیین‌های بسیار نوآورانه و راهگشایی دست یازیده‌اند و یا دیگرانی با بزم و احتیاط زیاد راه میانه‌ای در پیش گرفته‌اند، به نوعی ائتلاف یا جمع علم برداشت‌های دینی، توسل جسته‌اند. از این رو در نوشته‌های آنان تناقض‌هایی دیده می‌شود که از کنار آن گذشته‌اند و هوشمندانه حل آنها را به کاوش‌های بعدی سپرده‌اند. به هر حال سرگشته گروه کوشیده‌اند واکنش جامعه مسلمان در خصوص این بیماری و تبعات بسیار وسیع آن را کنترل نمایند و بی‌آیند فعالیت آنان اینکه در دوره شیوع طاعون در ممالک اسلامی از کشتارهای خارجیان (به‌ویژه یهودی‌ها)، فرارهای دسته جمعی خبری نیست.

۳. طاعون که به علت تخریب اقتصادی و ویران نمودن آثار تمدن از بینیت ملموس و قابل مشاهده‌ای برخوردار بوده است، در ساختن وهم و تخیل و ارتباط انسان با نیروهای ماورایی و شیطانی، نقش بسزایی داشته است. به موازات این امر و شاید هم بیش از حد متعارف تحت تأثیر این دو جریان، تلاش‌های علمی است که در طول تاریخ صورت گرفته است؛ و سعی شده است تا ماهیت آن، روش‌های درمانی و پیشگیری بیماری را بشناسند و به آنها عمل نمایند. در این مسیر شماری از درمانگرها و محققان جان خود را از دست دادند، ولی شجاعانه مسیر علمی و ارایه خدمات پزشکی را به کار بسته‌اند. اگرچه باید اذعان کرد به نسبت تلاش‌های صورت گرفته، دستاوردها بسیار اندک بودند. به هر حال اگر نظریه جرمی بودن بیماری‌ها را تحول و

یا انقلاب اساسی در پزشکی بدانیم، تحولی که موجب شد نظریات قبلی کنار گذاشته شوند، قطعاً در پیدایی، تکامل و اثبات این نظریه کنکاش‌ها، مشاهدات هوشمندانه و گاه تجربه‌های خطرآفرینی همانند آنچه دکتر کلوت در هندوستان در زمینه طاعون انجام داد، نقش برجسته‌ای داشته است.

۴. و بالاخره نمی‌توان درباره بیماری طاعون سخن گفت ولی از قصه‌ها، داستان‌ها و اشعاری که در فرهنگ‌های مختلف درباره آن خلق شده و تأثیر زیادی که بر ادبیات کشورها و زبان‌ها گذاشته است، سخن به میان نیاورد که محتاج مطالعه و پژوهش جاگانه‌ای است. همین مسئله دشواری برای محقق تاریخ به‌وجود آورده که با انبوهی از منابع و روایات درباره بیماری مواجه می‌گردد و تمایز گذاری بین نقل‌های تاریخی مبتنی بر واقعیت و تخیلات هنرمندانه را اگر نگوئیم ناممکن لاقلاً بسیار سخت کرده است.

در هر حال نسبت نظر از نکات پیش گفت باید تأکید کنم، کتابی که پیش رو دارید از معدود کتاب‌های نرسیده در زمینه پزشکی است که مشکل (بیماری) خاصی را موضوع بررسی خود قرار داده و ابعاد مختلف آن را کاوش نموده است و درصدد است تصویر روشنی از یک جدال، یا نبرد بین انسان با تمام هوشمندی و ارگانیسم کوچک (ذره‌بینی) ارایه نماید و از آن قاعده‌نمایی کلی پیش چشم خواننده قرار دهد. مطالعه این کتاب در شرایطی که پزشکی درگیر دوره تخصصی‌شدن‌ها به تعبیر مندل در اندیشه پست‌مدرن اهمیت یافتن اندام‌ها و کدات بدن انسان را تحت تأثیر قرار داده است برای همه گروه‌ها و دست‌اندرکاران پزشکی بسیار مفید است.

در این کتاب مؤلف گرانقدر کوشیده با تفسیر برخی از آیات و روایات منتسب به نبی اکرم (ص) از یک سو جنبه‌های دینی و کلامی طاعون را به مثابه نماد از شرور توجیه کند؛ و از دیگر سو برداشت‌های نادرستی که از این منابع فیض بزرگ در جامعه اسلامی دوره میانه شکل گرفته را تبیین نماید. و به نظر می‌رسد در این مسیر توفیق به دست نیاورده و گاه خود نیز به برداشت‌هایی دست یازیده که همسو با روندهای ناصواب در دوره مورد مطالعه است. لازم به گفتن است که جامعه اسلامی با فاصله‌گیری از آموزه‌های قرآنی و سیره پیامبر و ائمه معصومین دستخوش خرافه‌ها گردید و آغوش

خویش را بر آنچه حضرت محمد(ص) نمی‌پسندید و گاه برای محو آنها تلاش می‌کرد، باز نمود. به هر حال آنچه در این کتاب مطرح شده نیازمند بررسی جامع‌تری است تا از انتساب‌های نادرست به اسلام پرهیز گردد. و این مجموعه در چنین پژوهشی می‌تواند به منزله گزارشی مورد استفاده قرار گیرد.

بر خود لازم می‌دانم از تمامی یاران که مرا همراهی کردند تشکر و قدردانی کنم و در این میان از جناب آقای دکتر صادق حیدری‌نیا، جناب آقای دکتر خندق‌آبادی که در تهیه و آماده‌سازی کتاب مساعدت نمودند؛ و جناب آقای عباسی که ویراستاری کتاب را انجام دادند سپاس ویژه دارم. به حجت‌الاسلام و المسلمین سیدهادی خامنه‌ای رئیس و نیز شورای علمی پژوهش‌کنده اربع اسلام مخصوصاً جناب آقای دکتر زرگری‌نژاد که امکان چاپ و انتشار کتاب را فراهم ساختند وام‌دار هستم و از آنان صمیمانه تشکر می‌کنم. جناب آقای خلیل قویدل ه‌س‌و محترم انتشارات پژوهشکده، سرکار خانم نرگس گل‌یاس که زحمت حروف‌چینی کتاب را بر عهده گرفتند و سرکار خانم آرزو غیاثوند سپاس‌گزاری می‌کنم. در پایان یادآور می‌شوم این کتاب اگر کاستی دارد ناشی از تنگنا و بضاعت علمی صاحب این قلم است. از این‌رو خوانندگان گرانقدر و اندیشمندان عالیقدر درخواست دارد که با ارایه نظر و نقد خود مترجم را همچون گذشته محروم نسازند.

فرمان، بهزادیان نژاد

استاد دانشگاه تربیت مدرس